

DEDE KORKUT HİKAYELERİNDE ZARF-FİİLLİ BİRİMLER

Caner KERİMOĞLU*

ÖZET

Bu makalede, Türk dili tarihinin en önemli eserlerinden biri olan Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimler incelenmiştir. İlk olarak zarf-fiil kavramı üzerinde durulmuş, daha sonra hikayelerdeki zarf-fiilli yapılar farklı açılardan değerlendirilmiştir. Son bölümde ise hikayeler ve Türkiye Türkçesi arasındaki farklı kullanımlar vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Dede Korkut Hikayeleri, Zarf-fiil, Zarf-fiilli birimler.

ADVERBIAL COMPLEMENTS FORMED BY GERUNDS IN THE DEDE KORKUT STORIES

ABSTRACT

In this article, the adverbial complements formed by gerunds in the Dede Korkut Stories, which is one of the most important works in the history of Turkish language, are studied. Firstly the concept of "gerund" is mentioned. After that adverbial complements formed by gerunds in these stories are evaluated according to their various characteristics. In the last section, different usages between the stories and Turkey Turkish are emphasized.

Key words: Dede Korkut Stories, Gerunds, Adverbial Complements Formed By Gerunds.

Giriş

Önemini hiç kaybetmeyen, gerek edebiyat gerekse de dil araştırmaları için vazgeçilmez bir kaynak olma özelliğini koruyan Dede Korkut Hikayeleri Türk dili tarihinin önemli dönemeçlerinden biridir. Barındırdığı kelimeler, deyimler, özgün ifadeler dilcilerin dikkatini çekmiş ve pek çok araştırmaya konu olmuştur. Biz Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimleri inceleyerek bu araştırmalara küçük bir katkı yapmayı amaçlıyoruz. Çalışmamızda ilk olarak "zarf-fiil" ve "zarf-fiilli birim" kavramları üzerinde kısaca duracağız.

Zarf-fiil ve Zarf-fiilli Birim

Zarf-fiil, "Cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime" şeklinde tanımlanır. (Korkmaz 1992, 178)

Bu tanımda da "bazı ekler" ifadesiyle belirtilen zarf-fiil ekleri dilciler arasında tartışmalara yol açmıştır. Türkçedeki zarf-fiil eklerinin neler olduğu ile ilgili pek çok yayın yapılmıştır. (Yüce 1999; Yücel 2000; Tiken 2003; Bayraktar 2004;). Farklı görüşlerin birkaç nokta üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle "birleşik zarf-fiil" olarak adlandırılan yapılar (-masına rağmen, dışından dolayı, -dığında vb) ile ilgili farklı kabuller dikkat çekmektedir. (Gülsevin 2001; Boz 2005; Özçelik 2007; Kahraman 2007). Kimi dilciler bu yapıları zarf-fiil kavramı içerisinde değerlendirirken, kimi dilciler "edat grubu" adı altında inceler. Bir diğer tartışma -sA eki ile ilgilidir. Bu ekin kip eki mi, zarf-fiil eki mi olduğu, özellikle G. Gülsevin'in

* Yard.Doç.Dr. Caner Kerimoğlu, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, caner.kerimoglu@deu.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

makalesinden sonra sıklıkla tartışılan konulardan birisi hâline gelmiştir. (Gülsevin 1990; Develi 1998; Karahan 1999)

Zarf-fiilli birim kavramı ise gramerlerde genellikle “zarf-fiil grubu” adı altında incelenir. M. Uğurlu çalışmasında “Zarf-fiilli parça” terimini kullanır ve bunu “merkezinde bir zarf-fiil bulunan ve fiil tabanının istemine göre mecburî veya ihtiyarî olarak getirilen, fiilin anlamını tamlayan unsurlardan oluşan dil birliği” olarak tanımlar. (Uğurlu 1999, 20-21)

Bilindiği gibi bu yapılar, yönetici olan fiilin özelliklerine göre farklı öğeleri içerisinde bulundurabilmektedir. Cümledeki yüklem gibi, öğeleri yöneten zarf-fiil ekli fiil, bu yönüyle çekimli bir fiile yaklaşılmaktadır. Bazı dilciler bu nedenle bu birimleri “cümlemsi”, “yan cümle” gibi terimlerle yargı bildiren yapılar olarak incelerler. (Deny 1941; Banguoğlu 1998 ; Gencan 2001; Ediskun 1999; Dizdaroğlu 1976; Hatipoğlu 1972; Şimşek 1987; Kükey 1976; Delice 2003; Akbayır 2003; Yörük 1985; Burdurlu 1967; Sağlam 1977; Beserek 1991)

Fiilin çekimli olmaması, yani kip ve kişi eki gibi fiil çekim eklerini almaması nedeniyle bu birimler cümleden ayrılırlar. Bu özelliklerinden yola çıkarak, bazı dilciler bu birimleri “zarf-fiil grubu” adı altında yargısız unsurlar olarak inceler. (Ergin 1993; Karahan 2004; Cemiloğlu 1994; Cemiloğlu 2001; Karaörs 1993; Yaman 2000)

Biz çalışmamızda zarf-fiil eki olarak M. Ergin’in Dede Korkut Kitabı adlı yayınında yer verdiği ekleri kabul ettik ve bu eklerle oluşturulmuş zarf-fiilli birimleri ele aldık. Tamlayıcıları olmayan tek bir zarf-fiilli de değerlendirdiğimiz için bu dizilişteki yapıları “grup” değil, “birim” olarak adlandırdık. Zarf-fiil eki olarak kabul ettiğimiz ekler şunlardır : -A ; -I ; -U ; -ArAK ; -Up ; -UbAn ; -UbAnI ; -geç ; -IçAK ; -mAdIn ; -InçA ; -AndA ; -dUKçA ; -dUKdA ; -AlI ; -ken. (Ergin 1991, 468-469)

Dede Korkut Hikayelerindeki Zarf-fiilli Birimlerin Diziliş Özellikleri

Zarf-fiilli birim olarak, hem yukarıdaki eklerden birini alan ve herhangi bir tamlayıcısı olmayan tek bir zarf-fiilli hem de bu eklerden birini alan ve kendisine bağlı tamlayıcıları olan zarf-fiilli dizileri değerlendirdik.

Biz bu yapıların hikayelerdeki kullanımlarını birkaç başlık altında inceledik. Sahip oldukları öge sayısı, yer aldıkları cümleyle ilişkileri, yargı bildirmeyen diğer fiil şekillerine bağlanışları ve yan yana kullanılışları yönünden dikkat çeken bazı yapı özelliklerini tespit etmeye çalıştık.¹

1. Zarf-fiilli Birimlerin Öge Sayısı

1.1. Tek Ögeden Oluşan Birimler

Herhangi bir tamlayıcı ögesi olmayan birimlerdir. Birimin tek ögesi zarf-fiil eki almış fiildir.

¹ Bilindiği üzere Dede Korkut Hikayeleri sırasıyla Kilisli Rifat (1916), Orhan Şaik Gökyay (1938), Ettore Rossi (1952), Muharrem Ergin (1958), Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten (2001) tarafından yayımlanmıştır. Bu çalışmada Ergin 1994 kullanılmış, örnek cümleler bu eserden alınmıştır. Sayfa ve satır numaraları Dresden (D) nüshasına göre Ergin’in kullandığı numaralardır. M. Ergin’in yayınında Dresden nüshası esas alınmış, Vatikan nüshasına göre yeri geldiğinde düzeltmeler yapılmıştır. S. Tezcan ve H. Boeschoten iki nüsha arasında büyük farklılıklar olması nedeniyle bu yöntemi doğru bulmaz ve çalışmalarında iki nüshayı ayrı ayrı yayımlarlar. (S. Tezcan-H. Boeschoten (2001))

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

Dede Korkut Hikayelerinde tek ögeli zarf-fiilli birimler çoklukla cümlelerin başında yer almaktadır. Dikkat çeken noktalardan birisi, -geç ve -AlI eklerinin tamlayıcı almadan kullanılmamasıdır. -geç eki yalnızca *di-* “demek” fiiliyle kullanılmıştır ve çoklukla *böyle diğec* şeklinde kalıp bir ifadeyle karşımıza çıkar.

- A (23) *Döne döne* wavaşayın *döne döne* çekişeyin. (D130, 11)²
 -I (2) *Süriyi süriyi* mağara kapusına geldi. (D234, 2)
 -U (4) *Karşulayu* ol ere vardum. (D207, 3)
 -ArAK (6) *Bakararak* kendüzin unuttı. (D229, 5)
 -Up (148) *Çağırıp* ağaca woylamış. (D55, 6)
 -UbAn (41) *Urlaşuban* wular taşsa deñiz talmaz. (D3, 3)
 -UbAnI (54) *wançubanu* yire waldı, depretmedin başın kesdi. (D 152, 13)
 -geç (0)
 -IçAK (3) *Kaldurıçak* buynuz deri-y-ile elinde kaldı. (D228, 4)
 -mAdIn (16) *Depretmedin* başın kesdi. (D153, 1)
 -InçA (8) *Depidinçe* yirinden örü urdı. (D8, 6)
 -AndA (7) *Çalışanda* kara polat öz kılıcuñ gedilmesün. (D35, 6)
 -dUKÇA (2) *Urduka* böyüdi. (D216, 3)
 -dUKdA (1) *Gitükdde* yirün otlaqların geyik bilür. (D4, 2)
 -AlI (0)
 -ken. (12) *Çapar-iken* ağ boz atun büdrimesün. (D35, 5)

1.2. En Az İki Ögeden Oluşan Birimler

Zarf-fiil eki almış bir fiil ve ona bağlı ögelerden oluşan söz dizileridir. Bu birimlerde fiilin ihtiyaçlarına göre çeşitli tamlayıcılar yer alır. Hikayelerde, -dUKÇA dışında, bütün zarf-fiil eklerinin tamlayıcı ögeler olarak kullanıldığını görmekteyiz.

Türkiye Türkçesinde daha çok ikilemelerde kullanılan ünlü zarf-fiilleri (-A, -U, -I) hikayelerde daha geniş bir kullanıma sahiptir. Bu ekleri alan fiillerin tamlayıcılarıyla birlikte kullanılabilirdiği görülür.

Diğer bir dikkat çeken nokta -AlI ekinin -bir örnek dışında- sadece *git-* fiili ile kullanılmasıdır. Hikayelerde bu ek *git-* fiili ile 12, *var-* fiiliyle de 1 olmak üzere toplam 13 kere kullanılmıştır. Bu yönüyle *di-* fiili ve -geç ekinin kullanımına benzer bir kullanıma sahiptir.

-InçA zarf-fiil eki de Türkiye Türkçesine göre farklı bir kullanıma sahiptir. Bu ek Türkiye Türkçesinde “-dığı zaman, -dığında” anlamında “an” diyebileceğimiz bir zaman dilimi için kullanılırken, hikayelerde “-ıncaya kadar” anlamında belli bir sürecin sonunu vurgulamak için de kullanılır. Aşağıdaki örnek cümlede -InçA eki “-ıncaya kadar” anlamında kullanılmıştır.

- A (2) *Dedeyi kova kova* Delü Karçar on beleñ yir aşurdı. (D84, 5)

² Çalışmamızda herhangi bir tamlayıcısı olmayan zarf-fiil ekli tekrarlar “tek ögeli” kabul edilmiştir. (*Döne döne, koşa koşa* vb.) Ayrıca kalıplaşmış ve zarf-fiil olduğu hissedilmeyen yapılar (edat ve birleşik fiiller vb) inceleme dışı bırakılmıştır. Eklerin yanındaki rakamlar tespit edilen benzer kullanımların sayısını göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- I (5) *Ƙan derledi* apdurayım senün için. (D245, 10)
-U (7) *Men senün dostluğun düşmenliğün winayu* geldüm. (D294, 1)
-ArAK (2) *İli günü köçerek* tokuz tümen Gürcistana gidelüm. (D240, 1)
-Up (275) *Oğlanı hekimlere wmarlayup* Dirse Handan wağladılar. (D29, 5)
-UbAn (31) *Ağ boz atlar binüben* yortuşdılar. (D234, 4)
-UbAnI (9) *Oğul oğul diyübeni* buzlayayın-mı (D139, 5)
-geç (30) *Böyle diğeç* hanum ol namerdlerün yigirmisi dağı çıka geldi. (D19, 13)
-IçAK (13) *Destmalı gözine silieçek* Allah TaK alanun ęudreti-y-ile gözi açıldı. (D118 13)
-mAdIn (35) *Baba maņa bir kız alı vir kim men yirümden ęurmadın* ol ęurmaę gerek. (D81, 1)
-InçA (35) *Ağ etinden ęan çıkınca* dögdiler. (D134, 5)
-AndA (53) *Ata adın yordanda* devletlü oğul yig. (D4, 10)
-dUKçA (0)
-dUKdA (6) *Oğlan anda yukıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
-All (13) *Ağam Beyrek gideli* yaylarum yok. (D103, 8)
-ken. (38) *Av avlar-iken* babasınıun tavlası üzerine geldi. (D70, 8)

2. Zarf-fiilli Birimlerin Cümledeki Yerleri

2.1. Yükleme Göre Yerleri

Bilindiği gibi Türkçe söz diziminde ana öğe sonda bulunur. Cümlede de ana öğe olan yüklem cümle sonundadır. Zarf-fiilli birimler de bu kurala uygun olarak ana cümlelerin yükleminden önce gelir. Hikayelerde de bu kural çok fazla değişmez. Ancak -Up (1) ve -InçA (3) eklerinin birkaç farklı kullanımı göze çarpar.

Ƙayıya değe, kimsene ellerinden almaya, *ağır zaman olup kıyamat kopınca*. (D2, 5)

Ƙanda gitdüñ *beni yaluñuz koyup* canum yigit. (D92, 5)

2.2. Özneye Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin ana cümlelerin öznesinden önce de sonra da kullanılabildiğini görmekteyiz. Türkçenin Özne + Tümleçler + Yüklem dizilişine sahip bir dil olduğu bilinmektedir. Bu diziliş hikayelerde de sıklıkla kullanılan diziliştir. Ancak hikayelerde yüklemi tamamlayan bir tümleç olan zarf-fiilli birimlerin bu dizilişin dışında, yani öznenin önce, sık sık kullanılması dikkat çekicidir. Hemen her zarf-fiil eki bu tür kullanımlarla karşımıza çıkar.

-Up ekli zarf-fiilli birimlerin de öznenin önce gelebildiği görülmektedir. Türkiye Türkçesinde bu eki alan zarf-fiilli birimlerin çoklukla öznenin sonra kullanıldığını dikkate alacak olursak, bu diziliş önemli bir kullanım farklılığına işaret etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

Özmeden önce

- A (5) *Dedeyi kova kovā* Delü Karçar on beleñ yir aşurdı. (D84, 5)
-U (1) *Karplığa kardaşuñ isteyü* sen-mi geldüñ kardaş. (D270, 1)
-Up (17) *Bunu işidüp* Kıyan Selçük oğlu Delü Dundar ağ çıkardı kara geydi. (D92, 9)
-UbAn (2) *Urlaşuban* wular taşsa deñiz tolmaz. (D3, 3)
-UbAnI (6) *Şökli Meliki böğürdübeni* Kazan Big atdan yire waldı. (D120,7)
-geç (30) *Böyle digeç* hanum ol nāmerdlerüñ yigirmisi dañı çıka geldi. (D19, 13)
-IçAK (16) *Böyle idiçek* kalın Oğuz arkası, Bayındır Hanuñ güyegüsi Salur Kazan kaba dizinüñ üzerine çökdi. (D67, 11)
-mAdIn (19) *waru yılan woğmadın* ağça tenüm kalkup şişer. (D24, 9)
-InçA (6) *Allah Allah dimeyince* işler oñmaz. (D2, 11)
-AndA (23) *Ata adın yoridanda* devletlü oğul yig. (D4, 10)
-dUKdA (4) *Oğlan anda yıkludukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
-All (7) *Ağam Beyrek gideli* içerüm yok. (D103, 10)
-ken. (19) *Gider-iken* Kazanuñ karangulu gözini uyhu aldı. (D272, 8)

Özmeden sonra

- A (4) Ol gün cılasun erenler *döne döne* wavaşdı. (D132, 8)
-I (1) *Kazan köpegi kovalayı* Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (D47,3)
-U (1) *Men senün dostluğun düşmenliğün wınyu* geldüm. (D294, 1)
-ArAK (2) Kāfirler wağ olanları *kaçarak* teküre geldiler. (D264, 9)
-Up (41) Oğuz bigleri *gelüp* oğlan üstine yıgnak oldılar. (D17, 6)
-UbAn (1) Babası-y-ile Yigenek gizlü *yağa tutuban* yilişdiler. (D212, 5)
-InçA (4) *Kız anadan görmeyince* öğüt almaz. (D3, 11)
-ken. (2) Bu kez oğlan şarab *içer-iken* içmez oldu. (D71, 12)

2.3. Nesneye Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin genellikle nesneden önce geldiğini görmekteyiz. Nesneden sonra gelen zarf-fiilli birimler daha çok -Up ekini almıştır.

Nesneden önce

- A (3) *Kıçmeyeninden döge döge* kırk aqça alur-idi. (D155, 3)
-ArAK (1) *Bakarak* kendüzin unıtdı. (D229, 5)
-Up (81) *Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere toy idüp* Oğuz biglerin konuqlar-idi. (D10, 4)
-UbAn (14) *...ka hşaduban* alça kanın yir yüzine dökdi. (D64, 5)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*

- UbAnI (4) *Altun akça güçine walubanı* seni kırtara-y-idüm oğul. (D165, 6)
 -geç (3) Böyle *digeç* kırk yigidi kaba sarukların götürdiler (D97, 9)
 -mAdIn (2) *Elin yüzün yumadın* tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurd gözler. (D7, 12)
 -InçA (2) *Kız anadan görmeyince* öğüt almaz. (D3, 11)
 -AndA (6) *Birin atanda* ikisin için yıodı. (D41, 9)
 -dUKdA (1) *Gitdükde* yirüñ otlakların geyik bilür. (D4, 2)
 -ken. (16) *Sen var iken* av avladı. (D20, 3)

Nesneden sonra

- A (2) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 3)
 -Up (20) Beni *bunda gelüp* halallığa alur-mısın. (D98, 8)
 -UbAn (1) Ağ saçallu banasını ağ pürçeklü anasını *ağladuban* buzladur mı olur. (D267, 7)
 -UbAnI (3) Şökli Meliki *böğürdübeni* atdan yire waldı. (D64, 3)

2.4. Tümleçlere Göre Yerleri

Hikayelerde zarf-fiilli birimler çoklukla tümleçlerden önce gelir. Özellikle de durum eki almış tümleçlerden önce geldikleri görülmektedir.

Tümleçlerden önce

- A (8) *Döne döne* bir zaman yahşı wavaş eyledi. (D148, 2)
 -I (1) *Qazan köpegi kovalayı* Qaraça Çobanuñ üzerine geldi. (D47,3)
 -U (3) *Qarşılıayı* ol ere vardum. (D207, 3)
 -ArAK (4) *Kiçisi kaçarak* Oğuzı geldi. (D71, 1)
 -Up (11) *Çağurup* hatunına woılar. (D12, 7)
 -UbAn (18) *Qarcaşuban uğraşuban* tağdan indi. (D192, 11)
 -UbAnI (21) *Alubanı* ordusına gitdiler. (D29, 4)
 -geç (8) *Böyle digeç* Dirse Han hatunına cavab virmedi. (D25, 11)
 -IçAK (11) *Mere men bu devenüñ burnına yapışacak* ol kız sözi-y-ile yapışdı dirler. (D188, 2)
 -mAdIn (13) *Öyle olmadın* yurdum üstine varuram. (D43, 12)
 -InçA (9) *Depidine* yirinden örü turdı. (D8, 6)
 -AndA (2) *Qalabalık kâfire girende* Allah Ta'ala senüñ oğluña fırsat virsün. (D75, 8)
 -dUKdA (3) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
 -AlI (2) Beyrek *gideli* bam bam depe başına çıkduñ-mı kız. (D115, 8)
 -ken. (16) *Oğlan geyiği kovar-iken* babasınıñ öninden gelip gider idi. (D22, 10)

Tümleçlerden sonra

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

- A (5) Kiçmeyeninden *döge döge* kırk akça alur-idi. (D155, 4)
 -Up (42) Babasına *çağırıp* woylar. (D124, 1)
 -UbAn (2) Cızığlara, Ağlağana, Gökçe Tağa *aluban* çıkayın. (D126, 6)

3. Zarf-fiilli Birimlerin Ana Cümleyle Öge Ortaklığı

Zarf-fiilli birim içinde yer aldığı cümleyle ortak tamlayıcılara sahip olabilmektedir. Aynı öznenin farklı fiilleri tamlaması ve zarf-fiil eklerinin bağlayıcı bir unsur gibi fiilleri bağlaması Türkçe öge dizilişinde kelime tekrarını önleyen, en az çaba yosasınca tasarruf sağlayan bir özelliktir.

3.1. Özne Ortaklığı

Hikayelerde ana cümlelerin öznesiyle zarf-fiilli birimin öznesinin ortak olduğu pek çok örnek vardır.

Ortak özne

- A (19) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 4)
 -I (7) Kazan *köpegi kovalayı* Karaça Çobanuñ üzerine geldi. (D47, 3)
 -U (7) Bidevi ata binüp oğlançuğın *isteyü* gitdi. (D26, 4)
 -ArAK (4) Delü Karçar *segirderek vardı* wuya düşdi. (D89, 2)
 -Up (283) Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere *toy idüp* Oğuz biglerin konuklar-idi. (D10, 4)
 -UbAn (49) Burla Hatun *ağlayuban* şundan kiçdi. (D47, 12)
 -UbAnI (32) Bu yañadan dañı bazirganlar *gelübeni* Kara Dervend ağzına konmuşlar-idi. (D70, 10)
 -IçAK (7) Oğuz bigleri bunu *görücek* el ele çaldılar gülişdiler. (D109, 9)
 -mAdIn (11) *Depretmedin* başın kesdi. (D152, 13)
 -InçA (15) Yoldaşlarımı *çikarmayınca* hisarı *almayınca* murada irmezem. (D120, 12)
 -AndA (6) Birin *atanda* ikisin için yıkdı, ikisini *atanda* için dördin yıkdı. (D41, 9)
 -ken. (9) Gice *yatur-iken* Karaçuk Çoban kara kaygulu vakıKa gördi. (D39, 10)

Özne ortaklığının yanında, zarf-fiilli birimle ana cümlelerin öznelere farklı olduğu örnekler de vardır. Öznelerin farklı olduğu örneklerde dikkat çeken bir diziliş vardır. Türkiye Türkçesinde -Up ekli zarf-fiilli birimlerle ana cümlelerin öznesi -edilgen fiiller dışında- aynı olmaktadır. (Korkmaz 2003, 1000; Demir 2006 : 467) (*Ateşler yakılıp yemekler pişirildi* vb.) Ancak hikayelerde -Up ekli zarf-fiilli birimler ana cümlelerin öznesinden farklı bir özne alabilmektedir.

Ortak olmayan özne

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008*

- A (3) *Yata yata* yanımız ağrıdı. (D36, 11)
 -Up (7) *Üç olan birin virüp* iki kaldı. (D220, 8)
 -geç (30) *Anlar eyle digeç* at ağızlu Aruz Koca iki dizinüñ üstine çökdi. (D37, 3)
 -IçAK (8) *Ben varıçak* gelübeni karşıladılar. (D13, 5)
 -mAdIn (16) *Avazum gedilmedin ünüm yoğulmadın* bir atdur elüme girdi. (D101, 2)
 -InçA (5) *Allah Allah dimeyiñçe* işler oñmaz. (D2, 11)
 -AndA (9) *Kulak urup dinleyende* ümmet görklü. (D6, 11)
 -dUKdA (2) *Oğlan anda yıkıldukda* boz atlu Hızır oğlana hazır oldu. (D26, 11)
 -AlI (8) *Ağam Beyrek gideli* yükledüm yok. (D103, 13)
 -ken. (17) *İlde yağı yoğ-iken* senüñ babañuñ üstine yağı geldi. (D30, 8)

3.2. Nesne Ortaklığı

Zarf-fiilli birimlerle ana cümlelerin nesnelere genellikle farklıdır. Çoğu örnekte zarf-fiilli birimle ana cümlelerin yüklemi farklı nitelikler göstermektedir. Zarf-fiil ekli birim geçişsiz bir fiilken, ana cümlelerin yüklemi geçişli olabilmektedir. Bu durumda herhangi bir ortaklık olmamaktadır. Tespit ettiğimiz ortak nesne kullanımlarından bazıları şunlardır:

- A (1) Çobanı bir ağaca *wara wara* möhkem bağladı. (D50, 3)
 -Up (12) Oğlanı hekimlere *ıwmarlayup* Dirse Handan waqladılar. (D29, 6)
 -UbAn (1) Ağ sakallu banasını ağ pürçeklü anasını *ağladuban* buzludur mı olur. (D267, 7)
 -UbAnI (3) Şöklü Meliki *böğürdübeni* atdan yire waldı. (D64, 3)
 -IçAK (1) Aygırları *görücek* begendi. (D87, 10)
 -ken. (1) Bu kez oğlan şarab *içer-iken* içmez oldu. (D71, 12)

3.3. Tümleç Ortaklığı

Ana cümle ile zarf-fiilli birim çoklukla farklı tümleçleri alır. Tespit ettiğimiz ortak tümleç kullanımlarında -Up ekli zarf-fiilli birimler öne çıkmaktadır.

- A (2) ... oğlanları-y-ile *kuça kuça* görüşdi. (D271, 4)
 -Up (18) Anam menüm için gök *geyüp* kara warınsun. (D144, 11)
 Cümle bigler-ile yoldaş *olup* gitdiler. (D208, 9)
 Oğlançuğına karşı *varup* woynamış. (D30, 6)

4. Zarf-fiilli Birimlerin Fiilimsilere Bağlılıkları

Zarf-fiilli birim her zaman ana cümlelerin yüklemine nitelememektedir. Cümle içerisinde yer alan başka bir yargısız fiil şekline

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/1 Winter 2008

bağlanabilmektedir. Bu kullanımda zarf-fiilli birim yüklemine doğrudan bir niteleyicisi değildir, başka bir fiil niteleyicisinin niteleyicisi görevindedir.

4.1. İsim-fiillere Bağlıları

Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin -mAk'lı isim-fiillere bağlandığı görülmektedir.

- A > -mAk (1) *Kese kese yimege* yaħnı yaħşı. (D208, 5)
- Up > -mAk (7) Boyı uzun Burla Ğatunını *getürüp* wağrak *sürdürmek* gerek didi. (D51, 5)
- UbAn > -mAk (3) *Aldayuban* er *tutmak* Kavrat işidür. (D297, 6)
- UbAn > -İş (1) *Kañrluban* bakısuñdan ... (D106, 9)
- UbAnI > -mAk (1) *Ķalkubanı* yirümden *tırmağum* yok. (D245, 7)
- InçA > -mAk (4) Ķanın *almayınca* Ķalın Oğuz iline *gelmeğüm* yo Ğ. (D260, 2)
- ken > -mAk (1) Oğuzı *görür-iken* seni *ömeğüm* yok. (D281, 7)

4.2. Sıfat-fiillere Bağlıları

Daha çok -Up ekli zarf-fiillerin sıfat-fiillere bağlandığı görülmektedir. -An ve -DUk sıfat-fiil ekleri bu dizilişte daha sık kullanılmıştır. Zarf-fiilli birimlerin sıfat-fiillere bağlanışında Türkiye Türkçesine göre farklı bir kullanım vardır. -Up ekli birimlerin -DUk sıfat-fiiline bağlandığı bazı örneklerde her iki birimin öznesi olan unsur ilgi eki almayabilmektedir. Aşağıda -Up > -DUk bölümünde yer alan örnekteki yapılar Türkiye Türkçesinde “Şahbaz atlar(ın) gelüp içtiği su, kızıl develer(in) gelip geçtiği su” şeklinde karşımıza çıkar.

- U > -An (1) Hey oğul kız *dileyü varan* böyle varmaz. (D172, 2)
- Up > -An (36) Parawaruñ Bayburd Ğıwarından *parlayup uçan* Beyrek boz aygırına bindi. (D37, 10)
- Up > -Ar (1) *Çalup keser* öz kılıcı muğannetler çalınca çalmasa yig. (D4, 5)
- Up > -DUk (26) Şahbaz atlar *gelüp içdügi* wu
Kızıl develer *gelüp kiçdügi* wu
Ordumuñ Ğaberin bilür-misin digil maña. (D45, 6, 7)
- Up > -mAz (3) Ol kâfirüñ üçin *atup* birin *yarmaz* oğısı olur. (D130, 6)
- UbAn > -An (8) *Korkuduban* şamatası-y-ile *ürküden*
Ordumuñ Ğaberin bilür-misin digil baña. (D46, 11)
- UbAn > -Ar (1) *Uzanuban* gözümü *örter* gördüm. (D43, 4)
- UbAn > -DUk (7) Göz *açuban* *gördüğüñ*
Köñül *virüp sevdiğüñ* (D96, 10)
- Ubanı > -An (7) *Ķalkubanı* yirinden tırı *gelen* ... aduñ nedir digil maña. (D288, 12)
- Ubanı > -DUk (5) *Binübeni* oazavata *vardüğüm* yok. (D113, 13)
- mAdIn > -An (2) Hay *dimedin* başlar *kesen* celladı olur. (D130, 7)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- InçA > -DUk (1) *Touynça* yüzine *bakmaduğum* hanum yigit. (D92, 4)
 -AndA > -An (8) Acığı *tutanda* kara taşı kül *eyleyen* ... Kara Göne yetdi. (D64, 11)
 -AndA > -DUk (1) On ay *diyende* dünyaya *getürdüğüm* oğul. (D52, 10)
 -All > -DUk (3) Beyrek *gideli* bam bam depe başına *çıkduğum* çok. (D115, 13)
 -ken > -An (2) Adağlusın ayruklar *alur-iken* tartup *alan*...(D286, 9)

4.3. Zarf-fiillere Bağlıları

Bir zarf-fiilli birim başka bir zarf-fiile de bağlanabilir. İkinci zarf-fiil birim yöneticisi olur ve ilk zarf-fiilli birim niteleyici görevindedir. Hikayelerde bu dizilişteki cümlelerin çoğunda ilk zarf-fiil, -Up ekini almaktadır.

- U > -ken (1) Av *avlayu gezer-iken* öninden bir paralu geyik çıktı. (D240, 8)
 -Up > -mAdIn (2) Ağça yüzlü görklümi Aruz oğlu Basat *gelüp almadın*... (D299, 5)
 -Up > -IçAk (4) Yarınki gün zaman *dönüp* ben *ölüp* sen *kalıçak* tacum tahtum saña virmeyeler diyü soñumu añdum ağladum oğul didi. (D125, 6)
 -Up > -InçA (5) Oayıya dege, kimsene ellerinden almaya, ahır zaman *olup* kıyammat *kopinça*. (D2, 5)
 -Up > -Anda (5) Kulak *urup dinleyende* ümmet görklü... Dizin *basup oturanda* halal görklü. (D6, 11,12)
 -Up > -dUkdA (2) Bidevi atlar issini *görüp* 'okradukda...(D11, 5)
 -Up > -ken (11) Günlerde bir gün Yigenek *oturup* bigler ile wohbet *ider-iken* Oara Göne oğlu Budağ-ile uz düşmedi. (D204, 5)
 -UbAn > -AndA (4) *Çağuruban* dad *virende* bol çavuşlu. (D205, 1)
 -ken > -Up (1) Taş Oğuz bigleri *oturur-iken girüp* selam virdi. (D296, 3)

5. Zarf-fiilli Birimlerin Bağımsız Sıralanışı

Zarf-fiilli iki birim herhangi bir yönetim ilişkisi olmadan cümle içerisinde eşit tamlayıcılar şeklinde sıralanabilir. Hikayelerde genellikle aynı eki alan iki birim bu şekilde sıralanır. Farklı ekleri alarak sıralanan zarf-fiilli birimlerin sayısı çok azdır.

- Up & -U (1) Bidevi ata *binüp* oğlançuğın *isteyü* gitdi. (D26, 3)
 -Up & -Up (32) Anlar dahı çeri *dirüp* borı *ağardup* Kazana karşı geldiler. (D301, 12)
 -Up & -UbAn (1) *İnüp* taş başuma *düşüben* ölem dir-idim. (233, 2)
 -Up & -Up & -Up Kuş *uçurup* av *avlayup* oğluñı *ohlayup* öldüre görgil. (D21, 2)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- InçA & -A (1) *Toyınça tka basa yir.* (D7, 13)
- UbAn & -UbAn (2) *Avlayuban kuşlayuban* aşmadun-mı (D181, 7)
- UbAnI & -UbAnI (1) *Ağlayubanı sıkılayubanı* ivine geldi. (D91, 9)
- mAdIn & -mAdIn (17) Avazum *gedilmedin* ünüm *yoğulmadın* bir atdur elüme girdi. (D101, 2)
- mAdIn & -Up (1) warı yılan *wokmadın* ağça tenüm *kalkup* şişer. (D24, 9)
- InçA & -InçA (4) *Çol buç olup yir yüzine düşmeyinçe*
Yaluñuz oğul haberin *almayınça*
Kāfir yollarından dönmeyeyim. (D138, 13)
- IçAk & -UbAnı (1) Ben *varıçak gelübeni* karşıladılar. (D13, 5)
- ken & -ken (1) Mere çoban karnuñ *açıkمامuş-iken* gözün *kararmamuş-iken* bu ağacı kopardı gör. (D50, 5)

SONUÇ

Dede Korkut Hikayelerindeki zarf-fiilli birimleri incelediğimiz çalışmamızın sonunda dikkatimizi çeken bazı kullanımları ve Türkiye Türkçesine göre farklı dizilişleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Öge sayısı : Dede Korkut Hikayelerinde hemen her zarf-fiil eki hem tamlayıcı hem tamlayıcısız kullanılmıştır. Üç ek bu kuralın dışındadır. -geç ve -All ekli zarf-fiiller sadece tamlayıcı olarak kullanılmıştır. -geç yalnızca *di-* “demek” fiiliyle kalıp bir ifade şeklinde karşımıza çıkar. Buna benzer bir kullanım -All eki için de geçerlidir. Hikayelerde 13 kere geçen bu ek *git-* fiiliyle 12, *var-* fiili ile de 1 kere kullanılmıştır. -dUKÇA ekli birimler ise sadece tamlayıcı almadan kullanılır.

Öge sayısı bakımından dikkat çeken farklı bir kullanım vardır. Türkiye Türkçesinde daha çok ikilemelerde kullanılan ünlü zarf-fiilleri (-A, -U, -I) hikayelerde tamlayıcı olarak da kullanılabilir. (*Men senün dostluğün düşmenliğün winayü geldüm* vb.)

2. Cümledeki yerleri : Zarf-fiilli birimler hikayelerde çoklukla özne ve yüklem arasında kullanılmıştır. Yüklemden sonra gelen yalnızca 4 zarf-fiilli birim tespit ettik. Bu bakımdan Türkçe söz diziminin ana dizilişi (Özne + Tümleçler + Yüklem) korunmuştur. Ancak dikkat çeken bir kullanım vardır. Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin sık sık öznenen önce kullanıldığı görülmektedir. Özellikle -Up ekli zarf-fiilli birimlerin öznenen önce gelebilmesi, Türkiye Türkçesine göre önemli bir kullanım farklılığına işaret eder.

3. Ana cümleyle öge ortaklığı : Hikayelerde zarf-fiilli birimlerin ana cümleyle özellikle özne ortaklığı kurduğu görülmektedir. Diğer öğelerin ortak kullanım sayısı özneye göre çok azdır. Özne ile ilgili olarak dikkat çeken bir kullanım vardır. -Up ekli zarf-fiilli birimlerin, sayısı az da olsa, ana cümlelerin öznesinden farklı bir özne alabildiği görülmektedir. Türkiye Türkçesinde birkaç kuruluş dışında (*Ateşler yakılıp yemekler pişirildi* vb) -up ekli birimle ana cümle ortak özne almaktadır.

4. Fiilimsilere bağlanışları : Hikayelerde zarf-fiilli birimler -bir örnek dışında- sadece -mAk ekli isim-fiillere bağlanmaktadır. Sıfat-fiil olarak da daha çok -An ve -DUK ekli sıfat-fiillere bağlanırlar. -Up ekli birimlerin -DUK sıfat-fiiline bağlandığı bazı örneklerde Türkiye Türkçesine göre farklı bir diziliş göze çarpar. Hikayelerde iki birimin öznesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

olan unsur ilgi eki almayabilmektedir. (*Şahbaz atlar gelüp içdüğü wu / Kızıl develer gelüp kiçdüğü wu vb*)

Hikayelerde başka bir zarf-fiilli birime bağlanan ilk birim çoklukla -Up ekini almaktadır.

5. Bağımsız sıralanışları : Yönetim ilişkisine girmeden, cümlede yüklemi ayrı ayrı tamamlayan zarf-fiilli birimler genellikle aynı eki almaktadır. Bu bakımdan en sık kullanılan ekler -Up ve -mAdIn'dır. Farklı ekli birimlerin yan yana dizildiği de görülür. (-İçAk & -UbAnI, -mAdIn & -Up vb) Ancak bu tür kullanımların sayısı çok azdır.

KAYNAKÇA

- Akbayır**, Sıddık (2003), *Cümle ve Metin Bilgisi*, Deniz Kültür Yayınları, Ankara.
- Aydın**, Özgür (2004), "Türkçe Zarf Tümceciklerinde Özne Konumu", *Dil Dergisi*, sayı 124, s. 7-17.
- Banguoğlu**, Tahsin (1998), *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bayraktar**, Nesrin (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Beserek**, Ahmet (1991), *Türkçede Cümle Yapısı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Boz**, Erdoğan (2005), "Bir Birleşik Zarf-Fiil "Sıfat-Fiil Eki(+İyelik Eki)+Hal Eki" Yapısı Üzerine", *İlmi Araştırmalar*, İstanbul, sayı19, s. 29-36.
- Burdurlu**, Zeki (1967), *Uygulamalı Cümle Çözümlemeleri*, Karınca Matbaacılık Yayınları, İzmir
- Cemiloğlu**, İsmet (1994), *14. Yüzyıla Ait Bir Kısas-ı Enbiya Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2001), *Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Söz Dizimi Bakımından Bir İnceleme*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Delice**, İbrahim (2003), *Türkçe Sözdizimi*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul.
- Demir**, Tufan, (2006), *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınları, Ankara.
- Develi**, Hayati (1998), "-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-fiil mi?", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı 7, s. 91-94.
- Dizdaroğlu**, Hikmet (1976), *Tümcebilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ediskun**, Haydar (1999), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi yay., İstanbul.
- Ergin**, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak yay., İstanbul.
- (1994), *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1991) *Dede Korkut Kitabı II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Gencan**, T. N. (2001), *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınları, Ankara.
- Gülsevin**, Gürer (1990), "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili*, sayı 467, Kasım, s. 276-279.
- (2001), "Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf-fiiller Üzerine", *AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, c. II, sayı 2, Afyon, s. 122-143.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008

- Hatipoğlu**, Vecihe (1972), *Türkçenin Sözdizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kahraman**, Tahir (2007) “Çağdaş Türkiye Türkçesinde Birleşik Ekler ve Bunların Oluşumları”, *I. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, Ankara, c. III, s. 1171-1183
- Karahan**, Leyla (1999), “-SA/-SE Eki Hakkında”, *Türk Gramerinin Sorunları II*, Türk Dil Kurumu Yayınları , s. 50-52
- (2004), *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara
- Karaörs**, Metin (1993), *Türkçenin Söz Dizimi ve Cümle Tahlilleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Korkmaz**, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kükey**, Mahzar (1975), *Türkçe'nin Sözdizimi*, Ankara.
- Özçelik**, Sadettin (2007) “Zarf-Fiilin Tanımı, Sıfat-Fiiller Üzerine Kurulan Birleşik Zarf-Fiillerin Kişi ve Zaman Kavramı Taşımaları Üzerine” *I. Uluslar Arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*, 2007, c.IV, s.1595-1603
- Sağlam**, Sıtkı (1977), *Türkçenin Sözdizimi*, Diyarbakır.
- Şimşek**, Rasim (1987), *Türkçe Sözdizimi*, Trabzon.
- Tezcan**, S. - **Boeschoten**, H. (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tiken**, Kamil (2003) “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, *TDAY-Belleten 1999/I-II*, Ankara, s. 281-364.
- Uğurlu**, Mustafa (1999), *Memlûk Türkçesinde Zarf-filli Parçaların Dizimi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Yaman**, Ertuğrul (2000), *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin Söz Dizimi Bakımından Karşılaştırılması*, Türk Dil Kurumu yay., Ankara.
- Yörük**, Yaşar (1985), *Örnekli Uygulamalı Tümce Bilgisi*, Eğitim Yayınları., Ankara
- Yüce**, Nuri (1999), *Gerundien im Türkischen*, Simurg Yayınları, İstanbul.
- Yücel**, Bilâl (2000), “Türkiye Türkçesinde Zarf-fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, sayı 9, Sivas, s. 75-114.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/1 Winter 2008*